

Fra stavnsbånd til Grundlov

Mit foredrag har jeg kaldt "Fra stavnsbånd til Grundlov". Heri ligger, at jeg hovedsagelig vil holde mig til den historisk - politiske side af tilværelsen og kun periferisk berøre den religiøse brydning, der fandt sted i samme periode, om end den er et lige så spændende stykke historie som den politiske.

Vi har i denne sommer fejret 200-års jubilæet for stavnsbåndets ophævelse. Mange kræfter har været sat ind på at markere dette jubilæum, såvel centralt som lokalt. Stavnsbåndets løsning står som symbol for en række landboreformer, der startede i midten af 1700-tallet og fortsatte et godt stykke ind i det 19. århundrede. Men først en kort beskrivelse af Stavnsbåndet.

Stavnsbåndet indførelse

Allerførst må det nævnes, at de, der ved forordningen 7. februar 1733 blev bundet til hjemstavnen, var karle på landet i alderen 14 til 36 år. Uden godsejerens tilladelse måtte de ikke forlade det godt, hvorunder de var fødte. Så kunne der være nogle undtagelser for karle på Amager og Bornholm, men ellers var stavnsbåndsforordningen gældende for hele landet ned til Kongeåen.

For at forstå noget af baggrunden for denne forordning, må vi gå tilbage til året 1701. Mens man indtil dette år havde forsvaret rigets grænser ved hjælp af en hvervet hær, fik man nu oprettet en landmilits. Der blev udskrevet en soldat for hver 10 tdr. hrtk. bøndergods. I alt ville der herved blive en milits på 15.000 mand. Denne militærordning fortsatte til 1730, da den nytiltrådte konge, Christian d. 6., ophævede ordningen. Landet var efter Den store Nordiske Krig kommet i økonomiske vanskeligheder. Især mærkede det førende erhverv - landbruge - krisen. En lavkonjunktur som en følge af afsætningsproblemer på eksportmarkedet af korn og kød indtraf, ja selv

hjemmemarkedet var truet, idet Slesvig, der siden 1721 havde fælles konge med Danmark, nu var i stand til at levere gode landbrugsprodukter nordpå. Under disse vilkår var det vanskeligt for godsejerne at få karle til at overtage fæstegårde og karle til arbejdet hos fæstere og herremand. De unge forlod landbruget og søgte mod købstæder og hovedstad. Samtidig hermed opstod problemet med at skaffe de fornødne karle til soldatertjeneste. Det lykkedes derfor godsejerne, der havde forpligtelser over for den enevældige konge, både som skatteopkræver og soldaterudskrivere, at overbevise kongen om det betimelige i at genindføre et stavnsbånd såvel af militære som økonomiske grunde, og det på trods af, at konseilet ikke kunne støtte kongen i at genindføre landmilitisen. Efter forordningens paragraf 18 hedder det: "Ingen bondekarl må give sig fra det gods, hvor han er født, så længe hans husbond kan skaffe ham tjeneste, medmindre han er over de til indrulleringen fastsatte år." Stavnsbåndet var indført.

Hvorledes fungerede stavnsbåndet

I forbindelse med indførelsen af stavnsbåndet var lægdsinddelingen ændret, således at der nu gik 60 tdr. hrtk. til et lægd. Alligevel havde godsejerne nu og da svært ved at stille det fornødne antal karle til sessionen, og kunne han ikke det, så et lægd stod vakant, måtte godsejeren betale en bøde. Naturligvis gav denne bestemmelse anledning til en stram og undertiden hårdhændet politik over for karlfolket mht. til fastholden af stavnsbåndet. Efter 1733 ændredes

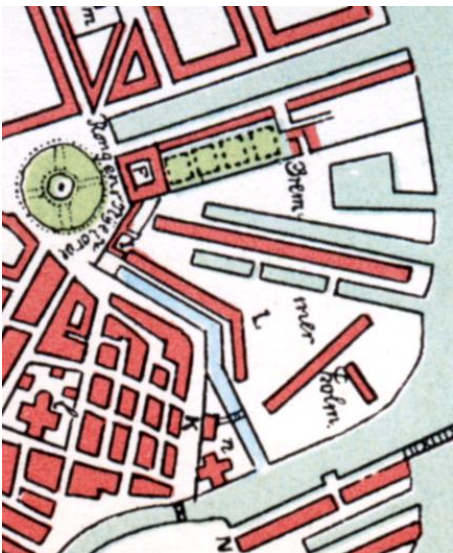
Aggersvold

alderskriterierne flere gange. I 1742 fra 14 til 9 år og fra 1764 ned til 4 år, ligesom forpligtelsen i den anden ende blev hævet fra 36 år til 40 år.

At den nedre grænse blev sat til kun 4 år, kom en lille purk i Kundby sogne af føle og hans forældre med. Han var født

uden for ægteskabet, og derfor opdraget hos morforældrene til han var hen ved 5 år. Så giftede faderen og moderen sig, og overtog et fæste under Aggersvold, hvor faderen var hjemmehørende. Som naturligt var, ønskede de deres fælles barn hos sig, men Severin Løvenskiold sagde nej. Drengen hørte efter loven ham til, og end ikke et forslag fra ejeren af Aggersvold om en form for clearing, ville baronen acceptere.

Den samme krampagtige fastholden gjorde sig gældende, når det gjaldt selve soldatertjenesten. Den var af de fleste uge mænd særdeles frygtet og hadet, og det kunne der også være mange grunde til. For det første kunne man risikere at deltage i egentlige krigshandlinger og derved miste live og lemmer. Man kunne - selv om man var udtaget til national soldat - komme i selskab med hvervede soldater, hvis adfærd var kendt som råhed og brutalitet. Selve tjenesten som national soldat varede i 6 år. Det betød ikke en bortflytning til en kasserne i en fremmed egn af landet. Man forblev inden for godsområdet og i tjeneste som karl på en gård, og det soldatermæssige bestod af ca. 40 søndage om året at stille til eksercits nogle timer, når søndagsgudstjenesten var forbi, dog var der i sæde- og høstsæsonen længere mellem tjenesten.

Meget tyder på, at tonen fra officerernes side var grov og behandlingen af soldaterne ublid, hvorfor denne soldatertjeneste blev forhadet. Resultatet blev da også, at en karl nu og da stak af fra sognet. Straffen for sådan en forseelse blev ellers straffet. Første gang en tjenesteforlængelse på 3 år. Anden gang skulle soldaten løbe spidsrod og tredje gang var straffen hængning eller anbringelse ved straffearbejde på Bremerholmen i København.

Bremerholmen 1728

Hvor langt var man da i 1788 med frihed og lighed for alle borgere i dette land? Med stavnsbåndets ophævelse kunne nu enhver ung mand tage ophold, hvor han lystede. Tidligere måtte han ikke forlade det godsområde, hvor han var født, hvis han var af bondestand. Tilmed var han tvunget til at tage fæste af gård, og ville han ikke det, var det herremandens et at sende ham seks år i den hvervede hær, hvad ingen brød sig om. I øvrigt fik det først virkning for alle årgange fra år 1800.

Udskiftning og udflytning

Med hensyn til udskiftning og udflytning fra landsbyfællesskabet, så var det sket i begrænset omfang før 1788. Det var kun en række mindre byer, hvor gårdene kunne blive liggende, at udskiftningen af selve jorden havde fundet sted. Først med forordningen af 1792, hvorefter godsejerne måtte pålægge fæsterne en rentegodtgørelse på 4% af udskiftningsudgifterne, kom der rigtig gang i udskiftningerne. Tager vi et eksempel som Tuse, så blev 28 gårde udskiftet og heraf 22 udflyttet i årene 1799 til 1801.

Hoveriet

Men hvad med hoveriet, blev det ophævet samtidig? Det var jo det, nogle reformpolitikere anså for det allermost belastende for bønderne. Nej, langt fra. Efter 1788 mærker man nogen forsigtighed mht. reformer, der kunne gribe ind i forholdet mellem herremand og bonde. Der henstilles til godsejerne at opnå frivillige aftale med deres gårdfæstere, således som baron Løvenskiold på baroniet Løvenborg havde fået det ordnet allerede i 1789. Men det gik langsomt og til sidst måtte regeringen nedsætte en hoveriforeningskommission, hvis opgave blev at rejse rundt i landet og formidle en overenskomst mellem herremand og gårdfæstere. Baron Løvenskiold blev medlem af denne kommission, og han har i sin dagbog giver en karakteristik af de mennesker han mødte, både af sine egne standsfæller og

af bønderne Det er ganske interessant læsning for den interesserede. Endelig i 1799 kom hoveriforordningen, hvorefter alt hoveri skulle være aftalt juridisk bindende og ikke ville kunne ændres i bondens levetid. Så går vi ind i det næste århundrede.

Landboreformer

De to første årtier blev gunstige for landbruget. Politisk blev det derimod en overordentlig svær tid, da landet blev draget ind i Europas storpolitik. Vi husker englænderne bombardement af København i 1801 og tabet af flåden i 1807. Det blev nødvendigt for staten at ofre flere penge på krigsførelsen af Napoleons side. Disse udgifter blev

Københavns bombardement

dækket ind ved en forøgelse af seddelmængden. Resultatet blev en

voldsom inflation, som landbrugene ganske vist oplevede som højkonjunktur.

Et led i landboreformerne var ønsket om gårdfæsternes overtagelse af gårdene til selveje. Det var kun lykkedes i et vist omfang, bl.a. gennem lån fra den i 1786 oprettede kreditkasse. For disse bønder kom inflationen dem yderligere til gode, da skattestigningen slet ikke stod i forhold til inflationen.

Kornpriserne steg, mens renter og afdrag lå fast. Men de gode tider fik en brat ende, da den danske rigsdaler faldt til en værdi af 0 i året 1813, og staten gik bankerot. Da krigen sluttede i 1814, havde vi mistet Norge, og en langvarig økonomisk krise satte ind. Landbrugspriserne ude i Europa sank drastisk, og beskyttelsestold blev lagt oveni, så for dansk landbrug var det et spørgsmål om overlevelse. Et kvantum korn, man i 1815 havde fået 100 rigsdaler for, fik man i 1820 kun 60 rigsdaler for. Smørret faldt tilsvarende fra 100 til 72 rdl.

Landboreformerne gik i stå, og dermed ingen overgang til selveje.

Derimod kan vi nævne gennemførelsen af et par andre samfundsnyttige anordninger fra denne periode. I 1803 fik vi en ny fattiglov, hvorefter hvert sogn var forpligtet til at sørge for gamle, syge og hvem der ikke var i stand til selv at kunne forsørge sig og sine. Og i 1814 kom den kgl. anordning om folkeskolevæsenet, en lov, der var så

rummelig, at den faktisk var brugelig til 1937. Med denne lov blev der indført en 7-årig undervisningspligt, og der skulle gives undervisning i kristendomskundskab, læsning, regning, skrivning og siden lidt gymnastik. Flere steder i landet, bl.a. på baroniet Løvenborg var et skolereglement - meget lig 1814 loven . allerede konfirmeret af Biskop Balle og taget i anvendelse i 1798. En ny skole blev bygget i Tuse 1799.

For landbruget, der jo var det alt dominerende erhverv, ca. 80% af befolkningen, vendte krisen ikke før omkring 1830.

Industrialiseringen var begyndt i Europa, navnlig England, folkemængden voksede, og efterspørgslen efter fødevarer fulgte naturlig efter, både ude og hjemme.

Som så ofte før i historien påvirkedes Danmark nu af strømninger udefra. Et politisk røre i Frankrig førte i 1830 til den såkaldte Juli - revolution. Det gav afsmitning til andre steder i Europa. Belgierne gjorde oprør mod Hollænderne. Polakkerne mod russerne, og syd for Danmark fik stater i "Det Tyske Forbund" etableret rådgivende forsamlinger.

Frederik d. 6.

Ved Wienerkongressen efter Napoleonskrigene havde Frederik d. 6. i 1814 fået lov at beholde Holsten, som den del af det danske monarki på betingelse af, at der oprettedes rådgivende stænderforsamlinger. Nu blev han udefra mindet om dette, og selv om Frederik d. 6. gennem årene var blevet mere og mere centralistisk præget af en "Vi alene vide - politik", så fandt han det klogest at komme en voksende standsbevidsthed i sit folk i møde ved at indføre rådgivende stænderforsamlinger i hele sit rige. Det blev i alt til fire, nemlig i Holsten, Slesvig, Roskilde for øerne og Viborg for Jylland. Hverken fra

embedsstanden eller fra præstestanden havde man forståelse for en gryende politisk, social og åndelig vækkelse i vort folk. Digterne havde ikke overvundet romantikken. og præsterne ikke rationalismen. Grundtvig havde man lukket munden på i 1826 ved at sætte ham under censur. End ikke hans menighed fik lov til at synge hans salme "Den signede dag", som han havde digtet i anledning af 1000 års festen for Ansgars komme. Ikke underligt, at han søgte mod friere græsgange, og - med kongelig understøttelse - i sommeren 1829 forlod Danmark og rejste til England for at studere landets historie. Måske var det lidt utaknemmeligt af Grundtvig, da han ved Frederik d. 6. død i 1839 skrev:

Kong Frederik den 6. henslumrede i fred
og hviler nu hos sine fædre
Han gjorde end ikke et kat fortræd
der fødtes ej kongesøn bedre.

Grundtvig

Med den sidste linje hentyder Grundtvig sikkert til, at det var som kongens søn, altså kronprins, hans største fortjenester lå, dvs. fra 1784, hvor han greb tøjlerne, og til hans sindssyge far døde i 1808. Danske bønder glemte ikke, hvad landsfaderen havde gjort for dem ved ophævelsen af stavnsbåndet, og da Frederik d. 6. døde i 1839, bar de ham det sidste stykke på deres skuldre til Roskilde Domkirke.

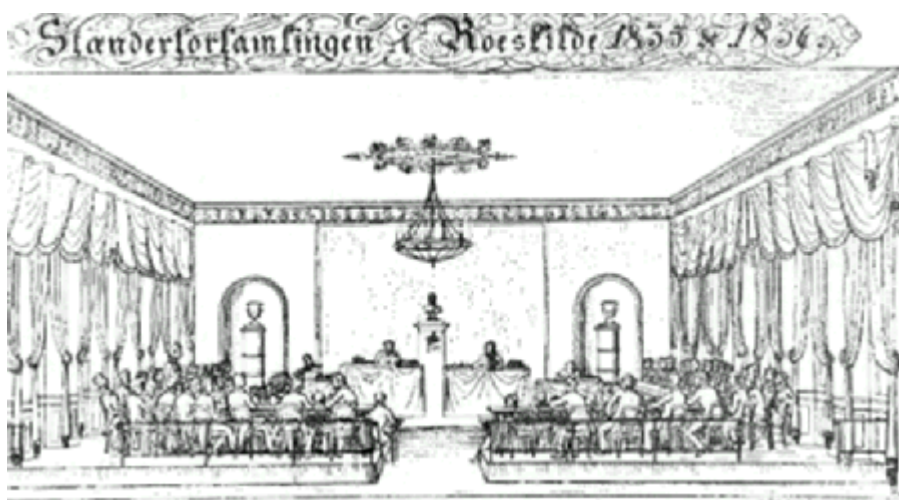
De rådgivende Stænderforsamlinger

Vi må konstatere, at drivkraften for oprettelsen, dels kom fra "Det tyske Forbund" og dels fra en begyndende frihedsbevægelse i Holsten anført af kancelliråd Uwe Jens Lorensen fra øens Sild, hvis system var, at "kun Konge og Fjende" bør fremtidig være fælles for Slesvig-Holsten og Danmark, og at Hertugdømmerne skulle styres fra Kiel.

Den 11. og 13. januar 1831 udstedte kongen to reskripter, et til det danske kancelliet i Slesvig-Holsten og et til det danske kancelli, hvor kongen giver besked om omgående at udarbejde forslag til en rådgivende folkerepræsentation, rådgivende provinsialstænder, som det blev kaldt. Denne meddelelse dæmpede gemytterne i Slesvig-Holsten, og da det blev kendt i København drog en flok akademisk ungdom samme aften til Amalienborg for at hylde kongen. Om dette skriver historikeren Hans Jensen: "Mellem kl. og 12 lukkedes de unge mennesker ind på Amalienborg Plads, og kongen kom tilstede på pladsen og takkede dem for deres hurraråb". En historisk idyl, passende for H. C. Andersens land: "Den rare gamle konge, der kommer fra

sin aften hos fru Frederikke Dannemand og på vej op i seng har tid til at standse for at modtage beviset på de vordende embedsmænds loyale glæde over den bebudede forfatningsændring. Et par dage efter illumineredes byen, og der blev liv og færdsel i gaderne."

Men herfra og til den første stænderforsamling gik der dog en rum tid. Hvordan skulle stænderne sammensættes? Hvad måtte man beskæftige sig med i et enevældigt styre, og endelig valgprocedure og selve valget af deputerede. Valgene kom til at gælde for seks år med samling hvert år.

Stænderforsamlingen i Roskilde

Den første samling åbnedes den første oktober 1835 i Roskilde under højtidelig ceremoni, og byen stod på den anden ende.

Her fik nu borgere, bønder og godsejere et politisk organ, hvor de kunne få luft

for deres meninger, men det betød ingen forfatningsændringer. Kongeloven fra 1666 var stadig gældende, og den kongelige kommissarius, bindeleddet mellem konge og stænderforsamling, Anders Sandøe Ørsted, barnebarn af købmand Sandøe hernede på Hovedgaden (i Holbæk) skulle nok vogte over, at man ikke blandede sig i alle forhold. For øvrigt løste han sin opgave så godt, at han ved en stænderforsamlings afslutning blev kaldt "kongen og folkets ven".

Ikke enhver kunne dog få sæde i disse forsamlinger. Skulle en bonde f.eks. have valget, måtte han eje mindst 30 tdr. land god jord eller have mindst 40 tdr. land i fæste. Mindre jordbrugere, landarbejdere, tjenestefolk og kvinder var udelukket fra at deltage i valget, og for at være valgbar skulle man eje dobbelt så meget jord. Det var således kun en lille del af befolkningen, der kunne deltage i valgene, og det betød naturligvis en utilfredshed i landbosamfundets nederste lag. Blandt de nu valgte var der f.eks. ingen synderlig lyst til at indløse disse befolkningslags krav om hoveriløsning eller

J. C. Drewsen

overgang fra fæste til selveje eller indførelse af almindelig værnepligt.

Det blev et af de emner, hvorom der i stænderforsamlingen var de skarpeste modsætninger var givet vis hoverisagen. Fra herremændenes side blev det anført, at det var et indgreb i forholdet, som

stænderforsamlingen slet ikke kunne beskæftige sig med,

mens Drewsen kunne henvise til, at det var et folkeønske, som de mange andragender med masser af underskrifter

på vidnede om. Han kunne derfor ikke sidde dette overhørigt og måtte som landborepræsentant fremføre forslag om en hoveriløsning. Naturligvis skulle godsejeren have compensation for afståelse af denne arbejdskraft. Der kunne mht. til afskaffelsen henvises til, at H. M. allerede i 1799 havde set med velbehag på dets afskaffelse på de kgl. godser. Alligevel var tiden ikke moden til en generel afskaffelse af hoveriet.

Ovennævnte Drewsen gav i stænderforsamlingen udtryk for stemningen blandt Holbæk egnens bønder, da han citerede en af pionererne inden for bondebevægelsen, gmd. Jens Gregersen fra Kundby for at have sagt: !Ja hr kammerråd, gøres der ikke noget for bondestanden, så frygter jeg, postelinet vil blive slået i stykker".

En anden sag var et andragende om ændring af jagtloven, der var mere end 100 år gammel. Forslagsstilleren sagde, at fæsteren var værgeløs over for herremandens jagtret på bondens jord. Han sagde: "Hoveribonden, må ej alene tåle, at hans sæd ædes og nedtrædes af dyrene, at hans frugttræer søndergnaves af harerne, hans gæs bides af ræven, at rovfuglene tager hans høns, at tusinder af vildgæs æder hans korn, at skytten, hans hest og hunde æder hans sæd om efteråret, mens hans egen tro hund, der holder rotter fra hans gård, bliver skudt, hvis den ej står i lænke".

Men her er det nu, at netop vores amt, Holbæk amt, kommer til at gøre sig gældende i debatten. Hvorfor nu det?

Årsagen kan søges i det forhold, at amtet var et udpræget landboamt.

Indbyggertallet i byerne var kun ringe I Holbæk taltes i 1840 kun 2105 indbyggere, I Kalundborg 2211 og i Nykøbing Sj. 1060 i alt ca. 5000 mod godt 63000 i landområderne. Hertil må føjes, at Holbæk amt var det amt af alle amter - som følge af de mange herregårde - der havde allerflest gårdfæstere. Selv om de i flere tilfælde var tilbudt selveje, så havde de været tilbageholdende, men nu - under opgangstider - stillede sagen sig anderledes. Hvilken forskel gjorde det da, om man var fæster eller selveje? Fæsteren havde ingen interesse i at forbedre drift eller bygninger. Måske fik hans søn eller datter ikke gården ved skifte, og fik de den, blev det formentlig til langt større indfæstning og større afgifter, hvad tiden tydeligt viste. Hertil kom hoveriforpligtelsen, om end den ikke længere var så tyngende som tidligere. Ja, i nogle tilfælde havde bønderne også haft besvær med at skaffe rede penge til erstatning for hoveriet.

Det var en broget forsamling, der nu skulle samvirke på demokratisk vis, og det var ingen let sag for de deputerede bønder at komme igennem med deres forslag, så uøvede og underlegne, som de var i politisk arbejde.

Opgaven for stænderne var to ting: Dels udtale sig om sager, der blev dem forlagt fra konge og statsråd, og dels selv fremkomme med forslag til drøftelse.

Gårdfæsteren Henrik Larsen fra Veddinge, den første bonde blandt parlamentarikere fra Holbæk amt i kongens råd, giver udtryk for denne underlegenhedsfølelse, da han under en debat om herremandens ret til at prygle de klappere, som bønderne måtte stille med ved klapjagterne, tager ordet og henviser til, at nogle københavnske blade i den sidste tid har betegnet bønderne som "en hæderlig stand", som ikke længere behøver at lade alle andre se ned på. "Hvorfor skal denne stand alene være udsat for en barbarisk behandling", sluttede han, men modet til at udtrykke sig får han ved at henvise til "agtværdige mænds artikler".

Henrik Larsen var ikke blandt de mest talende, men flere gange forelagde han andragender, således et andragende fra fæstebønder fra fæstebønder på Dragsholm om fritagelse for den rentebyrde, der var blevet dem pålagt i forbindelse med udflytningen af deres gårde. En anden gang om bedre aflønning af skolelære og en tredje gang et andragende fra fæstebønder under Hagedsted gård og Hørbygård om hoveriets afløsning.

Henrik Larsen efterfølger blev kaptajn Buchwald fra Anneberggård ved Nykøbing, som indbragte forslag om indførelse af almindelig værnepligt. Buchwald var ikke altid enig med bønderne og ved valget i 1847, blev han afløst af en ung bonde fra Løserup, nemlig Niels Hansen Nielsen. Hans varmeste interesse gik på bedre oplysning af ungdommen, og han var den første bonde i Holbæk amt, der bragte højskolen til drøftelse og argumenterede for, at bønderne selv skulle tage sig af sagen, og selv oprette

en højskole. Indtil videre måtte man søge økonomisk støtte fra de karle herfra, der ville til den udmærkede højskole i Rødding, sagde N. H. N.

Udby kirke

I den korte tid han sad i Roskilde Stænderforsamling fik han lejlighed til at påtale den uret husmændene led under ved det megen pligtarbejde. Han stemte også for valgrettens udvidelse til det 25. år. Desværre døde han kun 43 år gammel. Han blev begravet på Udby kirkegård.

Parlamentarikernes politiske baggrund

Men hvad var nu disse første parlamentarikers politiske baggrund?

I 1841 blev der vedtaget en ny kommunallov, hvorefter bønderne fik en vis ret til at deltage i styrelsen af kommunerne. Det gav anledning til, at der rundt om i amterne blev oprettet landkommunalforeninger. Her i Holbæk amt blev en

Ny kro

sådan forening stifter de. 20. juni 1843 ved et møde på Ny kro, syd for Holbæk. 29 mænd, der alle var sogneforstandere, var kaldt sammen af gårdfæster Casper Jørgensen fra Ulkestrup.

Kaptajn Jespersen fra Grønnebjerggård ved

Tølløse blev den første formand.

Denne forening er bøndernes første forsøg på at danne et foreningsliv til oplysning og oplivelse, der kunne føre til en større selvforståelse af deres plads i samfundet.

Ved Holbæk foreningens første større møde, der blev holdt hos gæstgiver Anthon hernede på Torvet d. 2. april 1844, oplystes, at der allerede var 172 medlemmer. Ved dette møde var den kendte agitator for en rejsning af

landbostanden, husmanden Peder Hansen, Lundby, bedt om at komme til stede. Her diskuterede man bl.a. en ansøgning til kongen og stænderne om ejendoms og arvefæstes fremme. Peder Hansen fik lov til at oplæse et udkast til andragendet, men den gik ikke. Det var for provokatorisk og revolutionært. I stedet blev der nedsat en komite til at udforme en skrivelse, der så skulle underskrives ikke alene af bestyrelsen, men også af beboerne i amtet. De fem, der kom til at danne komiteen var Henrik Larsen, Veddinge, gmd Ole Jensen, Bjergby, gmd. Casper Jørgensen, Ulkestrup, gmd. Jens Gregersen, Kundby og skolelærer Gleerup fra Udby. Den 8. juni blev udkastet godkendt i landkommunalforeningen og derefter sendt til underskrift rund i sognene. Da 1930 personer havde underskrevet ansøgningen afgik den til rette vedkommende. En lille bid af det gamle aktstykke, der var nedskrevet af Gleerup lyder således: "Bondens lykke og velvære i almindelighed fremmes ved selvejendoms udbredelse ... derfor løstes stavnsbåndet i sin tid. Kongen håbede, at selvejebonden i besiddelse af dette: Ikke at være afhængig af nogen anden end Gud, kongen og loven skulle vinde den frimands ånd, som er kærnen, hvori alle borgerlige, kristelige og sædelige skulle spire frem". Gleerup - for det var ham, der var forfatteren - griber altså tilbage, hvor bondevennen Fredrik d. 6. og de folk, der i de første år stod kogen (kronprinse) nær, Rewentlov, Bernstoff, Schimmelmänn, Colbjørnsen. En

Asmund Gleerup

sådan skrivelse fra en græsrodsbevægelse kunne godt støtte de folk, der i stænderforsamlingen førte sagen frem, selv om det store flertal i salen og den enevældige regering ikke var indstillet på store forandringer.

Hvem var denne aktive skolelærer Gleerup - kort fortalt: Født i Ålborg 1809. Da han 10 år gammel mister han sin far, rejser han og moderen til København. Får en nødtørftig skolegang. Kommer efter konfirmationen ud at sejle som kahytsdreng på Vestindien, kommer i

boghandlerlære i Lund, rejser til England, Vestindien, tilbage til England, er i Norge. Derefter 4 år som skriver på børnetugthuset i København. Her kommer den vordende dronning Caroline Amalie, får øje på ham og hører hans livs skæbne. Hun får ham på Jonstrup seminarium og i 1839 bliver han lærer på Orø ved Næsby skole, hvorfra han i 1842 flytter til Udby skole på Tuse Næs. Han havde set mere af verdenen end de fleste og lært deraf. Tre gange, sagde han senere, havde han stået over for mennesker, der blev ringeagtet som underklasse: Slaverne i Vestindien, de forhutlede børn i børnetugthuset på Christianshavn, og da han på landet så den afhængighed og ufrihed, der herskede blandt bønderne. I Udby tog han sig af ungdommen og kaldte til aftenskole. Propfuld blev skolestuen af karle, hvoraf flere var over 30 år. Ved et skolemøde i Roskilde talte han for et tættere samarbejde mellem skole og hjem. Det var ikke nok med autoriteternes sagkundskab. Folket måtte også opfatte skolens sag. Det var en personlighed, der i 1845 kom i spidsen for landkommunalforeningen i Holbæk amt. "Ikke personerne, men sagen ikke manden, men meningerne", sagde han engang.

Det var det, der i Hilmar Baunsgaards ordvalg blev til: "Det er ikke, hvem man forhandler med, men hvad man forhandler om". En anden af hans sentenser lød: "En fattig mand er tit en forknytt. Derfor må vi arbejde for at ophæve fattigdommen".

Landkommunalforeningen tog mange aktuelle samfundsspørgsmål op. Ikke så længe efter afsendelsen af ansøgningen om selveje, sendtes en anden adresse med 1430 underskrifter vedrørende lige beskatning på privilegeret jord som uprivilegeret jord. Andragendet førte til en lang og lidenskabelig forhandling i stændersalen i 1844.

Det var også Landkommunalforeningen, der stod bag indbydelsen til den store folkefest d. 30. juni 1844 på Ulkestrup mark. 41 bønder fra sognene vest og syd for Holbæk underskrev en indbydelse. Det blev en storslået fest i det dejligste solskinsvejr. Mindst 8000 mennesker strømmede til fra nær og fjern. Casper Jørgensen, på hvis mark festpladsen var indrettet, bød velkommen,

men så fulgte ellers en række talere: Skolelærer Rasmus Sørensen, tidligere Venslev ved Holsteinborg, Peder Hansen, Lundby, begge agitatorer for bondefrigørelse, skolelærer Asmund Gleerup, de to stænderdeputerede fabrikant J. C. Drewsen og overretspræsident Balthasar Christensen, der begge på et senere tidspunkt kom til at gøre sig gældende i det landspolitiske liv.

Holbæks amtmand, der ser to husmænd hviske sammen

Mange af deltagerne glemte aldrig at fortælle om denne oplevelse, hvor der blev talt og sunget om folk og fædreland, men også stærke ord om folkets rettigheder. Rygtet om, hvad der skete i Holbæk amt gjorde imidlertid både konge og kancelli nervøse for udviklingen. De udstedte derfor det berygtede bondecirkulære, der forbød enhver at deltage i et bondemøde uden for

sit eget sogn, og krævede endvidere at ethvert møde skulle godkendes af politimesteren. Det er helt klart, at cirkulærets hensigt var at knuse bondebevægelsen og få ram på de værste agitatorer, men cirkulæret fik den præcis modsatte virkning, og i maj 1846 fandt det klogest at ophæve det. Inden da var der sket meget.

Der var samlet tusindvis af underskrifter fra hele landet på følgende forhold:

1. Indførelse af almindelig værnepligt (soldatertjenesten hvilede kun på folk af bondestand)
2. Afskaffelse af privilegeret hartkorn
3. Fæstegodsets overgang til selveje
4. Tiendens ændring til en pengeafgift, fordelt på hele landet (godsejerne betalte ikke tiende)

Tretten bønder tog til København for at overrække kongen adressen, men han ville ikke modtage dem. Kabinetssekretæren fortalte dem, at de skulle hellere

blive hjemme og passe deres gårde. Men der var andre kredse, der tog sig bedre af delegationen. Det var frisindede, liberale borgere i København. De indbød til en fest på skydebanen, hvor der blev talt og sunget. De liberale og bondevenner var ved at finde hinanden. Gleerup, der var en fremragende taler, der medrev sine tilhørere, talte over temaet: Nu kommer bonden. Dagen efter gik han efter accept fra Holbæk amts landkommunalforening til Drewsen og Balthasar Christensen og opfordrede dem til at danne en landsdækkende forening, der skulle virke for bondestandens lige ret med andre samfundsklasser. I september 1845 udgik indbydelse til at danne foreningen. Underskriverne var de to ovennævnte samt Orla Lehmann og A. F.

A.F. Tscherning

Tscherning, der begge havde smagt magtens ufrihed. Orla Lehmann havde siddet i fængsel i 3 mdr. for en tale på Falster mod enevælden. Tscherning, der var officer uddannet, havde været landsforvist til Frankrig, hvad han nu ikke var blevet mindre oppositionel af, hvad frihed og lighed angik. Som krigsminister i 1848 gennemførte han den almindelige værnepligt. Han blev efter grundlovsvedtagelsen i 1849 Svinnings-kredsen folketingsmand i mange år.

Den omtalt foreningsdannelse fandt sted i maj 1846 her i Holbæk og blev kaldt "Bondevennernes selskab". Tscherning blev formand og Gleerup dens sekretær. Gleerup havde i mellemtiden forladt Udby sogn. Tidligt stødte han sammen med sognets præst, provst Kock, og i marts 1845 blev han af myndighederne bedt om at holde op med sin bondevenlige virksomhed eller fratræde sit embede. Han valgte det sidste.

Mens bondecirkulæret endnu var i kraft, blev der i april 1846 holdt et møde i gæstgiver Anthons gård, hvor Gleerup skulle tale. Det er der kommet en

historie ud af, som er blevet kaldt "Borgerkrigen i Holbæk". Et par hundrede bønder var mødt op, men også byens politimester, justitsråd Pedersen, der forbød mødets afholdelse. Glerup truede med at ville klage til kongen, og politimesteren tilkaldte borgervæbningen. Efter nogen diskussion tillod politimesteren, at mødets emne ændres til en drøftelse om den nystiftede brandkasse i Holbæk. Petersen og nogle betjente deltog i den senere fællesspisning. I det københavnske blad "Fædrelandet" omtales begivenheden således: "Justitsråd Petersen erklærer flux Holbæk i belejringstilstand, samler borgervæbningens hele styrke, bestående af 19½ mand, marcherer mod oprørerne, indtager en fast stilling i en velforvaret stue, holder sammen med urokkelig tapperhed den hele udslagne dag, og først ved nattens frembrud vender justitsrådets armé tilbage til de bekymrede hustruers favn". Sådan endte det oprør.

Højskoletanken opstår i 40'erne

Bondeoprøret banede vejen for de første højskoler. Ud fra en trang til større oplysning blev de første forsøg på rejsning af en højskole gjort efter Grundtvigs tanker herom. Det blev Nordslesviske bønder, der først virkeliggjorde tanken ved rejsning af Rødding Højskole i 1844. I 1846 tog gårdfæster Niels Hansen Nielsen sagen op i landkommunalforeningen. Glerup

blev formand for en komite til sagens fremme. Arbejdet skred frem, men i januar 1847 blev det kendt, at Chr. d. 8 ville omdanne Sorø Akademi til en ungdomsskole, skolen i Soer, efter Grundtvigs forslag. Derfor afventede komiteen, hvad der ville komme ud af dette. Kongens resolution kom på årets sidste dag i 1847, men d. 20. januar døde kongen, og dermed faldt det hele til jorden. Mændene omkring Bondevennernes Selskab fik travlt på det politiske plan. 47 medlemmer af foreningen kom med i den grundlovgivende forsamling, og Gleerup kom med i to af de betydningsfuldste udvalg, nemlig grundlovsudvalget og landbrugskommissionen. Højskoletanken gled i baggrunden.

Den første højskole i Holbæk amt kom først i gang i året 1864 i Sæby ved Tissø og to år efter flyttet til Høng, hvor den under skiftende forhold har eksisteret til i vore dage.

Om Gleerup skal oplyses, at han blev Ruds Vedby-kredsens første folketingsmand, men ved noget, der ligner et kup, blev han væltet i 1852 og lod sig ikke senere overtale til at lade sig opstille i nogen kreds. Han blev folketingets bureauchef, et virke som han røgtede særdeles dygtigt. Han bevarede kontakten til folk her på egnen, bl.a. Jens Gregersen i Kundby. På 100-årsdagen rejstes en mindesten for Asmund Gleerup i Høng by, og her læser vi en af hans korte men klare sentenser:

Ingen stand over den anden
Ingen stand under den anden
Loven over alle

Den nye forfatning i 1849

Vi har nu søgt at følge en side af udviklingen i det danske samfund fra 1788, og vi nærmer os nu 1849.

Det vil imidlertid være en historieforfalskning, hvis mit foredrag efterlander det indtryk, at det er bønderne i Vestsjælland eller Bondevennernes Selskab, der

alene drejede historiens hjul frem mod en ny forfatning i 1849. Vel havde de bidraget væsentligt til udviklingen men det blev andre faktorer, der skubbede på de sidst år.

Jeg tænker på to forhold: Udviklingen i hertugdømmerne, og kongeskiftet efter Christian d. 8's død.

Uwe Jens Lornsen

Allerede i 1830 havde arbejdet for en fælles forfatning for Slesvig-Holsten, og dette spørgsmål spøjte stadig. Men en sådan forfatning var ikke i alle slesvigeres interesse. De dansktalende nordslesvigerne ønskede ikke at blive regeret af et tysktalende regime eller indlemmet i Det Tyske Forbund. Umiddelbart efter Chr. d. 8.'s tiltræden sendt nordslesvigerne en anmodning til kongen om dennes støtte til anvendelse af det danske sprog.

Nu var kongen ingen modstander af reformer, når det blot ikke berørte forfatningsspørgsmålet, hvorved helstaten kunne bringes i fare. Han udsendte derfor et reskript, der forkyndte, at dansk skulle være rets- og regeringsproget i Nordslesvig. Næste skridt i sprogstriden opstod, da den dansksindede P. H. Lorenzen i Slesvig Stænderforsamling tog ordet og talte dansk og trods henstilling om at tale tysk, vedblev med at talt dansk og ikke tysk, som han tidligere havde talt i stænderforsamlingen. Nu ville stænderforsamlingen have et klart svar fra den danske regering, og denne gang udtalte den, at der skulle tales tysk, og kun hvis den deputerede ikke kunne dette sprog, måtte der tales dansk. En sådan slingrekurs fra en vaklende enevælde skabte naturligvis ingen ro.

P.H Lorenzen

Et andet problem føjede sig hertil, nemlig uklarhed omkring arvefølgen i hertugdømmerne. Der opstår et modsætningsforhold mellem stænderne. Roskilde stænderforsamling beder kongen slå fast, at kongeloven fra 1665 gælder for hele monarkiet. Hertugdømmerne erklærer i protest, at de var selvstændige og uadskillige, hvad der støttes af kongens svoger, hertugen af Augustenborg. Så måtte kongen tage stilling og udstedte et brev, hvori der stod, at kongeloven gjaldt hele kongeriget, Slesvig og Launborg, men der var usikkerhed om visse dele af Holsten. Et sådan svar tilfredsstillede naturligvis ingen af parterne, og det var disse modsætningsforhold, der førte til treårskrigen.

Enevældens fald

Som tidligere nævnt kom Chr. d. 8.'s død i januar til at spille en rolle i forfatningsspørgsmålet.

Christian d. 8.

I februar måned udbrød revolutioner i Italien, Frankrig og Det Tyske Forbund, og den 18. marts kom turen til Slesvig-Holsten, der sendte en delegation til den nye konge, Frederik d. 7. med krav om en fælles fri forfatning for begge hertugdømmer. Da rygten nåede København, kom byen på den anden ende. Der holdtes kæmpe møder flere steder, og over alt lød kravet om en fri forfatning med samme styrke som i Rendsburg. Det blev lederen af den national-liberale gruppe og medlemmer af

Bondevennernes Selskab, Oral Lehmann, der fik Københavns borgerrepræsentation til at gå til kongen for at meddele, at der ikke længere var tillid til den siddende regering kunne løse rigets problemer, ja, man gik så vidt, at såfremt kongen nu ikke handlede, ville han drive nationen til fortvivles selvhjælp. 15-20000 mennesker fulgte med deputationen til Slotspladsen. Da denne kom tilbage fra besøget hos kongen, kunne denne meddele, at det, de

havde bedt om, allerede var sket. Kongen havde samme formiddag afskediget ministrene og en ny regering kunne dannes. Folkemængden råbte: Leve kongen. Enevældens tid var forbi, og ligesom ved dens indførelse i 1660 var det sket uden at løsne et skud. Nu gjaldt det om at få dannet et ministerium, der var handlekraftigt. Det blev en konservativ-liberal regering med vægt til de

Frederik d. 7.

liberale, hvor Monrad, Tscherning, Hvidt og Lehmann repræsenterede den sidst nævnte gruppe. Krigen i hertugdømmerne brød ud, men mens denne fandt sted nedsattes en grundlovgivende rigsforsamling, der, som navnet sige, skulle udarbejde en demokratisk grundlov. Naturligvis var der brydninger, før lovudkastet var færdigt, men d. 5. juni 1849 kunne Frederik d. 7. sætte sin underskrift under den mest liberale grundlov i Europa, "omend han ikke havde besværet sig med at læse teksten igennem", som historikeren Erik Kjærsgård udtrykker det.

Grundtvig og de politisk-folkelige rørelser

Lad mig til sidst sige lidt om Grundtvigs syn på alle de nye rørelser, hvad der vel nok kan have særlig interesse i denne forsamling.

Kirkens Gienmæle

mod
Professor Theologie
Dr. H. N. Clausen

ved
Nik. Fred. Sev. Grundtvig
Capellan ved vor Frelses Kirke.

Una sancta ecclesia perpetuo mansura sit!
Conf. Aug. art. VII.

Kjøbenhavn.
Trykt paa den Wiiblske Boghandlings Forlag,
i Fabritius TENGHOLES Bogtrykkeri.
1825.

Ret tidligt kom Grundtvig i konflikt med det enevældige, bureaukratiske system. Han opponerede mod den åndløse rationalisme, og det kom frem i hans dimisprædiken i 1810, hvis titel lød: "Hvorfor er Herrens ord forsvundet af hans hus?" Da han lod den trykke og udgive fik han en række københavnske præster og stiftsprovst Clausen på nakken. Det blev til

¹ »En hellig Kirke vi altid være og blive.«
299

en irettesættelse.

I 1825 var det galt igen. Professor Clausen, en søn af stiftsprovsten, havde udsendt et skrift om forholdet mellem katolicismen og protestantismen. Det imødegik Grundtvig i et nyt skrift, som han kaldte "Kirkens Genmæle". Det førte til en injuriersag, som Grundtvig tabte, fik en bøde, og - hvad der var værre - blev sat under censur, en hård straf for en frihedselskende person som Grundtvig. Censuren blev først ophævet i 1838 ved kronprinsens medvirken. Måske var det en medvirkende årsag til, at Grundtvig havde stor tillid til Chr. d. 8. Det skal heller ikke glemmes, at Grundtvig i dronning Caroline Amalie altid havde en opmærksom tilhører. I hvert fald var kredsen af studenter omkring Grundtvig ikke med på liberalismens kamp for folkestyre, som det blev krævet af studenter omkring Lehmann i 1839. Grundtvigs kampfælle, magister Linberg, kaldte modparten "franske abekatte" med henvisning til den franske revolution. Her er Grundtvig altså konservativ.

På det kirkelige område - eller rettere - på det religiøse område var det anderledes. Her støttede han de spirende gudelige bevægelser, selv om han ikke direkte tilsluttede sig dem. Og egentlig var de gudelige bevægelse, som pibede frem adskillige steder i landet af samme sag, som de social-politiske rejsninger, jeg i det foregåede har omtalt. Vi møder da også folk, der er grebet at Grundtvigs tanker, som foregangsmænd i den politiske rejsning af folket.

Monrad

Skolelærer Ole Jensen holdt gudelige forsamlinger og fik at vide, at det skulle han holde op med. Da han ikke gjorde det, kom han i retten, som følge af hans nidkære præsts indberetning, og selv om han forsvarede sig bravt og henviste til Luther om at læse flittigt i bibelen, så fik han en bøde, som han havde svært ved at betale.

Det var således som den senere statsminister og biskop, Monrad, engang ironisk skrev: Når en mængde mennesker, der er forsamlede efter solens

nedgang, læser sammen i bibelen, da er forsamlingen ulovlig, men kaster de bibelen under bordet og tager kortene frem, da er forsamlingen lovlig. Hvis en af de forsamlede læser en prædiken af Luthers huspostil, da er forsamlingen ulovlig, men giver de sig til at føre gækkelig snak eller synge en letfærdig vise, så er den lovlig".

Mange præster havde den opfattelse, at de havde patent på at forkynde evangeliet, hvorfor de mange steder bekrigede de gudelige forsamlinger, men rundt omkring fremstod der nu præster, der var påvirkede af Grundtvigs friere syn og større forståelse for de religiøse rørelser. Det førte til, at Ole Jensen med flere samlede underskrifter og indsendte disse til stænderforsamlingen med krav om sognebåndsløsning. Det blev dog først efter grundlovsvedtagelsen, ja, først i 1855 vi fik love om sognebåndsløsning.

Men det folkelige liv, oplysning og oplivelse, gennem højskoler, friskoler, foredragsforeninger med videre, har alt sammen deres udspring i 40'ernes kamp for åndelig og social frihed for en større del af det danske folk. Senere forgrenedes synspunkterne, såvel inden for det religiøse som de politiske bevægelser, men det er en helt anden historie.